

Б.О.КІСТЯКІВСЬКИЙ І ПОЗИТИВІЗМ

Стаття присвячена критиці позитивізму українським філософом і правознавцем Б.О.Кістяківським. Виявлено та встановлено відмінності у поглядах Б.О.Кістяківського з О.Контом, з еволюційним вченням Г.Спенсера та з індуктивною логікою Дж.Ст.Міля.

Ключевые слова: позитивизм, общество, эволюция, мораль, индукция.

The article is devoted to the criticism of positivism by the Ukrainian philosopher and jurist B.A. Kistiyakovsky. Differences in the points of view of B.A. Kistiyakovsky with O. Kont, with the evolutionary studies of G. Spenser and with inductive logic of D. Mill are selected and set in the article.

Keywords: positivism, society, evolution, moral, induction.

Богдан Олександрович Кістяківський (1868-1920) – один з найвидатніших філософів права і соціальний філософ України, Росії, Німеччини початку ХХ століття.

Одним з найважливіших напрямів у філософії та соціальних науках, полеміка з якими формувала соціально-філософські погляди Б.О.Кістяківського, був позитивізм. З позитивізмом пов'язане становлення становлення соціології. Позитивістські теорії, зокрема органічна теорія суспільства були одним з найпопулярніших у другій половині ХІХ ст.. І хоча на початку ХХ ст.. час найбільшого впливу першого позитивізму О.Конта і Г.Спенсера на соціальні науки вже пройшов, позитивістська методологія і системи соціальних знань залишались матеріалом для критики і аналізу з метою пошуку більш досконалого пояснення суспільства. В роботах Б.О.Кістяківського позитивізм згадується майже так само часто як і неокантіанство, хоча і в іншому – критичному плані. Головною вадою позитивістів в галузі суспільствознавства Б.О.Кістяківський вважає те, що вони зливають соціальну науку з соціальною філософією [1, 21], в основі позитивістського погляду на суспільство лежить природничо-науковий тип мислення, що веде до заперечення вищих цінностей людського життя, а звідси – до неможливості пізнати світ в цілому [Там само, 26].

У своїй полеміці Б.О.Кістяківський звертається до робіт класиків позитивізму – О.Конта, Г.Спенсера та Дж.Ст.Міля.

Мета статті – показати критичні погляди Б.О.Кістяківського на позитивізм.

О.Конт цікавить Б.О.Кістяківського, насамперед, як засновник соціології. Конт висунув виняткову роль суспільства щодо індивідуума, який розглядався лише як продукт суспільства і соціального середовища [2, 291, 300]. Така ж всепоглинаюча роль віддана суспільству і у його відношенні до права, ідею суб'єктивного права Конт відкидав. Організація суспільства на позитивно-наукових принципах передбачає, що окремій особі мають бути приписані обов'язки, а не права [Там само, 292]. Суспільство розглядалось Контом як самоціль, а особистість як засіб [Там само, 301]. Б.О.Кістяківський згадує «Систему позитивної філософії» та

«Курс позитивної політики» Конта [Там само, 292].

Соціальні погляди О.Конта впливають з принципів його позитивної філософії, насамперед, з «природничо-наукового типу мислення», про який писав Б.О.Кістяківський, з визнання лише необхідного і закономірного в суспільстві. В роботі «Дух позитивної філософії» О.Конт стверджував, що пізнання має звестись до спостереження і виявлення законів, тобто постійних відношень, які існують між явищами, що спостерігаються [3, 12]. Саме в законах явищ дійсно полягає наука, істинне позитивне мислення має вивчати те, що є, і звідси виводити те, що має бути згідно з загальним положенням про незмінність природних законів [Там само, 15]. Лише порожня метафізика представляє як вроджене поняття те, що може впливати з повільної і поступової індукції [Там само, 16]. Ми маємо прагнути до виявлення природного порядку речей, пристосовуючи до нього власну поведінку [Там само, 22]. Очевидно, що таке розуміння пізнання йде всупереч поглядам Канта та його послідовників, в тому числі Б.О.Кістяківського.

Значною, ще більшою ніж Конт увагою українського філософа користується Г.Спенсер. Спенсер цікавить Б.О.Кістяківського, по-перше, як автор органічної теорії суспільства. Спенсер відстоював ідею соціального організму, вважав суспільство первинним, об'єктивно реальним і самостійним стосовно індивідуумів, хоча водночас, згідно зі своїми ліберальними переконаннями, захищав крайній індивідуалізм [1, 299]. Вчення про соціальний організм означало подальший розвиток соціології у другій половині XIX ст. [Там само, 291]. По-друге, важливим об'єктом аналізу для Б.О.Кістяківського є еволюційне вчення Г.Спенсера. Головний пункт розбіжностей Б.О.Кістяківського та Г.Спенсера полягає у відповіді на питання: чи є еволюція всезагальним законом розвитку? Еволюціонізм, стверджує Б.О.Кістяківський - не встановлення закону природи та суспільства, а лише констатування самого факту розвитку, він не пояснює, чому відбуваються зміни у певний бік [Там само, 91]. Формула еволюції Спенсера ґрунтується на факті диференціації функцій живих організмів. Звідси виводиться закон перетворення однорідного і простого на складне і різнорідне. Але і це є не закон, а констатування факту. Закони встановлюються там, де виявляються причинні відношення, чого у Спенсера (як і взагалі в позитивізмі) немає [Там само, 92]. Спенсер призначає свою формулу еволюції і для суспільних явищ, переносить закон еволюції на суспільство. Втім еволюцію як суспільний закон треба відкинути, бо він встановлює не причинне, а телеологічне відношення. За формулою Спенсера наступне зумовлює попереднє. Наука ж, нагадує Б.О.Кістяківський, не визнає телеологічного пояснення явищ. Крім того, закон є безумовно необхідне відношення, безпросторове і безчасове. А еволюція відбувається у часі, а звідси і у просторі [Там само, 93-94]. З загальних принципів позитивізму впливає і позитивістська етика. Звертаючись до неї, Б.О.Кістяківський також має на увазі етичне вчення Г. Спенсера. Це можна вважати третьою стороною аналізу творів англійського позитивіста Б.О.Кістяківським. Він піддає критиці ідею еволюційного розвитку моральності. У еволюціоністів мораль є відображенням розвитку матеріальних відношень. Фактично при цьому

моральність розвивається з нічого (з її відсутності у примітивних людей) [Там само, 111]. В теорії еволюції моралі немає субстрату, з якого б розвивалась мораль. Природні процеси, на думку Б.О.Кістяківського, не можуть самі по собі привести до виникнення моралі. У еволюціоністів же моральність - продукт природної еволюції. Ними стверджується неперервність у різноякісних стадіях розвитку від механічних явищ до духовних [Там само, 146]. Інша вада еволюціонізму - принцип всезагальності еволюції. Але не все у світі еволюціонує. Кількість матерії та енергії, закони природи є незмінними. Те ж саме стосується і моральних принципів. Етичні приписи не еволюціонують, всупереч поглядам Г.Спенсера [Там само, 112-113]. Моральні принципи як і наукові істини безумовні. їх неможна виводити з необхідності (як це робить, зокрема, Г.Спенсер) бо добро і зло однаково природно необхідні. Позитивісти приймають проникнення моральних принципів у свідомість людей за розвиток самих принципів [Там само, 148].

Основи позитивної філософії Г.Спенсер виклав в роботі «Перші принципи» (1867). Принципом позитивізму є, згідно з Г.Спенсером, те, що пізнання не здатне виявити основи, яка проявляє себе у явищах. Останні, гранично загальні наукові ідеї так само як останні релігійні ідеї виявляються лише символами дійсності, не знаннями про неї [6, 68]. Але, хоча Абсолютне ніяким способом і ніякою мірою не може бути пізнане, його позитивне існування є необхідною даністю нашої свідомості, якої ми не можемо позбавитись протягом існування нашої свідомості, що гарантує віру в цю даність [Там само, 98]. Втім, відмовившись дослідити природу тієї Сили, прояви якої ми спостерігаємо, ми відкидаємо більшу частину області, що належала філософії. Те, що залишається філософії - це область науки, яка займається співіснуванням і послідовністю явищ, групує їх в найпростішому порядку, поступово піднімаючись до все більших узагальнень. Але де тут предмет філософії, запитує Г.Спенсер? Філософією цілком правомірно може бути назване знання найбільш загальне. Науки складаються з істин, що існують окремо, завданням філософії є поєднати внески окремих наук в єдине ціле [Там само, 132]. З цього найзагальнішого погляду виявляється, що все підпорядковане закону еволюції. Еволюція є переходом від менш зв'язних форм до більш зв'язних через розсіяння руху та інтеграцію матерії. Це універсальний процес, який відбувається у всьому Всесвіті з його перших стадій і в останніх змінах в суспільстві й продуктах суспільного життя [Там

само, 327]. Напрямами еволюції є інтеграція і диференціація [Там само, 330], а також зміна від невизначеного до визначеного, від змішування до порядку [Там само, 362].

Своє бачення суспільства Г.Спенсер виклав в роботі «Принципи соціології». Спенсер ставить питання, чи є суспільство сутністю абсолютно відмінною від всіх інших або схожою з деякими з них [4, 54]. Висновок його такий. У нас є всі підстави вважати суспільство особливою сутністю. Втім, оскільки суспільство роблять особливою сутністю постійні відносини між його частинами, то виникає питання, чи не схожі ці відношення з відношеннями частин інших сутностей? Єдиною подібністю для суспільства може бути його схожість з живим тілом.

Постійні відношення між частинами суспільства аналогічні постійним відношенням між частинами живого тіла [Там само, 55].

В іншій роботі, присвяченій пізнанню суспільства, «Вивчення соціології» (1873) Г.Спенсер стверджує, що було б неправильним вважати, що існує один закон для решти всесвіту і цілком інший - для людського суспільства [7, 50]. Виходячи з того, що властивості частин визначають властивості цілого, Г.Спенсер ставить перед соціальною наукою завдання дослідити відношення між індивідуальними властивостями людей -інтелектуальним та емоційними - і властивостями соціальних спільнот [Там само, 52]. Треба дослідити як модифікації індивідуальної природи роблять можливими крупніші спільноти, як в них виникають регулятивні і операційні соціальні стосунки, які, у свою чергу, впливають на окремих людей і полегшують подальше об'єднання людей з відповідним подальшим ускладненням соціальної структури [Там само, 53]. Хоча схожість між суспільством і живим організмом не абсолютна, але в основі того й іншого є схожі структури і функції частин щодо цілого [Там само, 58]. Морфологія і фізіологія суспільства відповідають не морфології і фізіології людини, а морфології та фізіології взагалі. Так само як біологія виявляє класи і підкласи організмів, соціологія може класифікувати соціальні групи [Там само, 59].

Індивідуалістичні, ліберальні етичні принципи Г.Спенсера, які позитивно оцінює Б.О.Кістяківський, склали основу книги «Людина проти держави» (1885). Г.Спенсер простежує небезпечні, на його думку, тенденції в політичному житті Англії, що ведуть до посилення втручання держави в життя громадян. Він впевнений, що для соціального розвитку набагато більше робить приватна активність громадян і їх спонтанне співробітництво ніж діяльність, організована державою [8, 62]. Дослідження людських політико-етичних ідей і почуттів ведуть Г.Спенсера до висновку, що з давніх часів саме приватні вимоги були об'єктом охорони з боку звичаїв, а потім -кодифікованого права. Таким чином, індивідуальні права людей мають не штучне, а природне джерело. Поступово державна влада ставала кращим захисником приватних інтересів і водночас зменшувала своє втручання у їх сферу. Сучасні реформатори права керуються ідеями рівності, які не впливають з права, а навпаки, яким право має відповідати [Там само, 102].

Особливу увагу Б.О.Кістяківського при дослідженні методології соціального пізнання привернула індуктивна логіка англійського філософа-позитивіста Дж.Ст.Міля. Саме ця логіка, її базові принципи виявились протилежністю щодо поглядів Б.О.Кістяківського на те, як слід досліджувати соціальні явища. Логічні і методологічні ідеї були викладені Дж.Ст.Мілем в багатотомній книзі «Система логіки» (1843). Особливе значення для розуміння поглядів Б.О.Кістяківського мають положення, викладені в томах 7-8 цієї роботи Міля. В параграфі першому третьої книги «Про індукцію» тома 7 Міль формулює аксіому одноманітності природи. Індукція, пише Міль, є виведення з індивідуальних випадків, в яких спостерігається явище, того, що воно трапляється» у всіх випадках певного класу. Треба взяти до уваги, що в такому ствердженні індукції вже закладений певний принцип, а саме, припущення, що в природі і в порядку Всесвіту існують

паралельні випадки, що те, що трапилось одного разу, за схожих обставин трапиться знов і буде траплятись так часто, як часто виникатимуть ці обставини [5, 306]. Те, що порядок природи є однорідним, Міль називає фундаментальним принципом, загальною аксіомою індукції [Там само, 307]. Б.О.Кістяківський зазначає на це, що ця аксіома індукції не є справжньою аксіомою, бо вона передбачає складний синтез властивостей світу. Насправді це метафізична істина, але ж Міль (як позитивіст) не визнає метафізичних істин [1, 132]. Разом з тим, продовжує Міль, було б помилкою пояснювати цим загальним принципом індукцію, навпаки, він сам є найочевиднішим прикладом індукції. Причому, це індукція, яка постає останньою, яка іде після виведення індуктивним шляхом інших законів і принципів [5, 307]. Отже, робить висновок Б.О.Кістяківський, сам закон у Міля є прикладом індукції. Тут Міль впадає, на думку українського філософа, в логічне коло - те, що є основою індукції, є одночасно її результатом [1, 133]. Кожна індукція, стверджує автор «Системи логіки» далі, виступає у формі силогізму і тут принцип одноманітності природи виявляється граничним вихідним головним засновком всіх індукцій, тому він стоїть у такому відношенні до всіх індукцій, в якому всі пропозиції силогізму є висновками з нього. Не роблячи внеску у доказ, цей головний засновок є необхідною умовою доказу, оскільки ніякий висновок, для якого немає істинного головного засновку, не може бути доведений [5, 308]. Як зазначає Б.О.Кістяківський, Дж.Ст.Міль, таким чином, не визнаючи категорій, прагне обґрунтувати індукцію лише на припущенні одноманітності в устрої природи. Замість формальних елементів мислення в основу він кладе упереджену думку про те, як побудована природа сама по собі. Засновком тут є метафізична істина, яку Міль видає за емпіричну [1, 29]. Щоправда, додає Міль, порядок природи є не лише одноманітним, але й нескінченно різноманітним [5, 311]. Тому треба обережно ставитись до індуктивних узагальнень. Незмінність досвіду не завжди дає нам впевненість у правомірності узагальнення. Не завжди ми можемо бути впевнені в тому, що, якби в природі існували випадки протилежні до відомих нам, ми б знали про них [Там само, 312]. Положення про різноманітність ладу природи, зазначає Б.О.Кістяківський, є такою ж

аксіомою, як і принцип, одноманітності. Міль не зрозумів сутності індуктивного методу, впевнений Б.О.Кістяківський, бо її треба шукати не поза нами, а в нас, у властивостях нашого розуму [1, 135]. Втім, існує безперечна одноманітність у відношеннях явищ як одночасних або послідовних [5, 323]. Існує також закон, що охоплює всю сферу послідовності явищ, існує рівновелика зі всім людським досвідом істина. Це закон причинності, істина, що кожний факт, який має початок, має причину [Там само, 325]. І тут також, коментує Б.О.Кістяківський, в законі всезагального причинного зв'язку ми знаходимо логічне коло [1, 133]. Б.О.Кістяківський пояснює і свою увагу до логіки Міля, необхідність її критики. Природознавство, пише він, не слідує за логікою Міля. Але інше положення в соціології. Деякі позитивісти (мається на увазі, насамперед, Г.Спенсер) знаходили одноманітність в суспільстві і біологічному організмі. Інші позитивісти -

протилежники органічної теорії суспільства - шукали фактів, які її спростовують. Але треба відмовитись від методу, рекомендованого Мілем [Там само, 134].

Був знайомий Б.О.Кістяківський і з індивідуалістичною етикою утилітаризму Дж.Ст.Міля, але вона викликала значно менший інтерес українського філософа. Принаймні, в його роботах лише одного разу згадується індивідуалістичний принцип у поясненні людини", її моралі та її прав, який проявився у Дж.Ст.Міля поряд з Г.Спенсером. Позитивізм, пише Б.О.Кістяківський, визнав, що індивідуальні права зумовлені природою людини, щоправда, якою вона стає в ході еволюції, а не є од початку. Суспільство і держава не повинні посягати на ці права [2, 298-299]. Щоправда, в цілому утилітаристична етика Міля як і в цілому етика позитивізму аж ніяк не влаштовують Б.О.Кістяківського. Позитивізму, стверджує він, притаманне перенесення уявлень про необхідне на область етично і естетично належного. У XIX ст. була маса спроб побудувати етику і естетику на принципі необхідного. Етика і естетика виводились з начал пристосування, користі і інтенсивності життєвих проявів. В таких теоріях процес виявлення у свідомості норм приймається за вироблення самих норм. Позитивісти не розуміють належного - робить висновок Б.О.Кістяківський [Там само. 123].

Крім «першого позитивізму» О.Конта і Г.Спенсера Б.О.Кістяківському був відомий і так званий «другий позитивізм» Е.Маха і Р.Авенаріуса. В роботах українського філософа згадується стаття Е.Маха «Про принцип порівняння у фізиці», в якій той заперечує необхідність для науки понять причини і наслідку. Частково він правий, розмірковує Б.О.Кістяківський, бо часто філософи і науковці переносять до науки антропоморфне розуміння причини. Разом з тим, треба не відкидати, а уточнювати поняття причини і наслідку [1, 82]. Іншого разу Б.О.Кістяківський пише про ототожнення логічно належного з природно необхідним у фізичній і психічній природі, яке зводиться до позитивно-філософської моністичної системи Е.Маха та його послідовників [Там само, 123], погляд, який український філософ, зрозуміло, не поділяв.

Висновки. Опонентами Б.О.Кістяківського виступають філософи-позитивісти, представники напряму, який український філософ намагався методологічно подолати у своїх роботах. Для розуміння цієї методологічної суперечки інтерес представляють соціальні погляди О.Конта, виражені в «Системі позитивної філософії» (1830-1842) та «Курсі позитивної політики» (1851-1854); Г.Спенсера, виражені в роботах «Перші принципи» (1867), «Вивчення соціології» (1873), «Принципи соціології» (1876-1896), а також індуктивна логіка Дж.С.Міля, викладена в багатотомній книзі «Система логіки» (1843).

Література:

1. *Кістяковський Б.А.* Філософія и социология права. - С.Пб.: Русский Христианский гуманитарный ин-т, 1998. - 800с.
2. *Кістяковський Б.А.* Государственное право (Общее и русское). Лекции, читанные в Московском Коммерческом Институте в 1908/9 академическом году // *Кістяковський Б.А.* Філософія и социология права. - С.Пб.: Русский Христианский гуманитарный ин-т, 1998. - С.415-571.
3. *Конт О.* Дух позитивной философии. - СПб.: Вестник знания, 1910. - 76 с.
4. *Спенсер Г.* Что такое общество? // Социологическое обозрение. Т.2. - №2. - 2002. - С. 53-55.

5. *Mill J.S.* System of Logic Ratiocinative and Inductive, Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Sciencesfsc
6. *Spenser G.* First Principles. - London: Williams and Norgate, 1867 – 559 p.
7. *Spenser G.* The Study of Sociology. – London: Henry S. King & Co., 1873 – 423 p.
8. *Spenser G.* The Man versus the State. - London: Williams and Norgate, 1885 – 113 p.